

ВІДГУК
офіційного опонента Романа МОВЧАНА
на дисертацію Миколи КОВАЛЬЧУКА
«Відповідальність за пособництво державі-агресору за кримінальним
правом України»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Вже з перших днів широкомасштабного вторгнення російської федерації (далі – рф) у нашої державі почали фіксуватися масові прояви здійснюваної у різних формах співпраці громадян України з ворогом. Намагаючись оперативно відреагувати на наявність відповідної негативної тенденції, Верховна Рада України вже 3 березня 2022 р. ухвалила Закон № 2108-IX, у результаті чого Кримінальний кодекс України (далі – КК) був доповнений ст. 111-1 «Колабораційна діяльність». Водночас, на думку народних депутатів України, для створення належного механізму кримінально-правового реагування на відповідну надзвичайно небезпечну поведінку лише цього нормативного нововведення було недостатньо. Як наслідок, вже 14 квітня 2022 р. парламентом приймається (з урахуванням пропозицій Президента України) Закон № 2198-IX, що призвело до появи у системі розд. I Особливої частини КК чергової кримінально-правової новели воєнного часу, направленої на врегулювання відповідальності осіб, які допомагають ворогу, – ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору».

Здійснивши «по гарячим слідам» (у 2022 р.) аналіз відповідної норми, ми разом із О. Дудоровим дійшли двох головних висновків.

По-перше, було констатовано, що нею не передбачено жодних різновидів поведінки, які б «безболісно» не могли кваліфікуватися або за ст. 111, або передусім за однією з частин ст. 111-1 КК.

По-друге, а вже далі було зроблено впливаючий із попереднього загальний висновок про те, що, попри схвальні наміри парламентаріїв, включення до КК ст. 111-2 лише посилило як колізійність кримінального закону, так і частково притаманну йому правову невизначеність, а також змусило вчергове вести мову про надмірну (надлишкову) криміналізацію¹.

Поява відповідної кримінально-правової заборони переважно скептично була оцінена і іншими вітчизняними фахівцями.

Водночас варто визнати, що, попри продемонстрований осуд наукової спільноти та відверто песимістичні очікування автора цих рядків щодо перспектив досліджуваної норми, час довів, що вона досить активно застосовується на практиці. Так, за офіційною інформацією Офісу Генерального прокурора протягом 2022–2025 рр. за ст. 111-2 КК загалом було відкрито 1 834 кримінальних провадження, досудове розслідування яких у 348 випадках завершилося врученням особам повідомлення про підозру, а ще в 149 – направленням відповідних справ до суду.

Та чи можуть продемонстровані, варто визнати, досить вагомі кількісні показники застосування вважатися переконливим свідченням того, що, попри застороги науковців, рішення парламенту про доповнення КК ст. 111-2 все-таки було виправданим? На мою думку, ні. Натомість вважаю, що аби отримати справді науково обґрунтовану відповідь на поставлене загальне питання і врешті-решт визначитись із тим, чи не потребує кримінальний закон у відповідній частині змін та доповнень, попередньо потрібно провести спеціальне, комплексне, повне та всебічне дослідження ст. 111-2 КК – дослідження, яким і є рецензована дисертація, написана паном Миколою Ковальчуком, яка вчасно заповнює

¹ Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Відповідальність за пособництво державі-агресору: проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 2. С. 95–117.

відповідну прогалину в науці кримінального права, адже, як слушно зазначає сам автор роботи, «до цього часу комплексного аналізу проблематики кримінальної відповідальності за пособництво державі-агресору здійснено не було» (с. 17).

Крім зазначеного вище, актуальність написання відповідного монографічного дослідження додатково підтверджується ще й наступним.

По-перше, тим, що ні вітчизняними науковцями, ні судовою практикою і досі не була вироблена уніфікована позиція щодо багатьох злободенних і справді складних питань кваліфікації розглядуваних у роботі діянь, зокрема, передачі матеріальних ресурсів збройним формуванням держави-агресора, обіймання керівних посад на/у створених на тимчасово окупованій території (далі – ТОТ) незаконних «державних» та «комунальних» підприємствах, установах та організаціях тощо.

По-друге, це складність визначення перспектив розглядуваної заборони, які стають ще більш «туманними» у світлі підготовки проєкту нового Кримінального кодексу України (далі – проєкт КК), у якому взагалі не передбачається виділення спеціальної норми про пособництво державі-агресору.

Викладене свідчить про те, що відповідні питання в доктрині розкриті недостатньо, у зв'язку з чим звернення до них є своєчасним, а тематика дисертаційного дослідження – виключно актуальною.

Визначаючи *новизну представлених наукових результатів*, зауважу, що рецензована дисертація є не просто «одним із перших», про що часто пишеться у кваліфікаційних працях та рецензіях (відгуках) на них, а справді «першим комплексним дослідженням кримінальної відповідальності за пособництво державі-агресору за кримінальним правом України, в якому містяться рекомендації щодо правильної кримінально-правової кваліфікації відповідного посягання, а також пропозиції, спрямовані на удосконалення кримінального законодавства в цій частині» (с. 19).

Здобувачем запропоновано низку нових положень, висновків і пропозицій, які виносяться на захист. Зокрема, до наведених у дисертації положень, які

характеризуються (повністю або частково) новизною і достатньою мірою аргументовані автором, є підстави віднести положення про / про те, що:

- відповідна норма поширюється на дуже велику кількість осіб, поведінка яких може підпадати під її дію, через що часткове її застосування щодо якоїсь конкретної особи фактично буде вибірковим правосуддям, яке свідчитиме про певну недосконалість цієї правової норми (с. 16–17);

- пособництво державі-агресору не передбачає обов'язкової наявності співучасті при його вчиненні, зважаючи на що законодавчі положення ч. 2 ст. 31 КК про добровільну відмову пособника не можуть застосовуватися при одноосібному вчиненні суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-2 КК, а також те, що у ст. 111-2 КК поняття «пособництво» вжите законодавцем в автономному значенні порівняно із розумінням пособника як виду співучасника кримінального правопорушення (ч. 5 ст. 27 КК) (с. 20–21, 70, 109, 159–160);

- проблеми конкуренції норм, законодавчої техніки, суб'єктного складу та емпіричних форм прояву пособництва державі-агресору отримали достатньо повне й різнопланове висвітлення, хоча вважати їх вирішеними одностайно підстав немає (с. 36);

- стан наукової розробки проблеми кримінальної відповідальності за пособництво державі-агресору характеризується високою інтенсивністю та різноплановістю досліджень. Найбільш ґрунтовно опрацьовано питання конкуренції норм, законодавчої техніки та розмежування із суміжними складами. Водночас відсутність єдності щодо правової природи складу, змісту суб'єктивної сторони та оптимальної моделі криміналізації свідчить про незавершеність доктринального осмислення новели. Наявні прогалини – передусім у сфері кримінологічного аналізу, емпіричного узагальнення практики, компаративних досліджень і проблем доказування – визначають перспективні напрями подальших наукових розвідок (с. 38, 58);

- законодавець, свідомо чи ні, але виокремив з такої форми державної зради як «надання іноземній державі чи іноземній організації допомоги у підривному

діяльності проти України» окремі форми такої допомоги та передбачив за них відповідальність у ст. 111-2 КК, назвавши «пособництвом державі-агресору», а поява у КК ст. 111-2 є результатом неналежно обґрунтованої диференціації кримінальної відповідальності (с. 44–45, 49);

- кримінально-правова заборона колабораційної діяльності хоч і не є ідеальним прикладом диференціації кримінальної відповідальності, проте виокремлення цієї статті все ж таки в цілому є соціально обумовленим (с. 47);

- участь у процесі реалізації рішень становитиме склад аналізованого злочину незалежно від досягнення необхідного результату – факту реалізації такого рішення (с. 78).

Добре продуманими також є:

- пропозиція автора «відмовитися від такої форми пособництва державі-агресору, як підтримка рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, та виключити зі ст. 111-2 КК вказівку на невдале формулювання “реалізація дій”» (с. 81);

- теза здобувача про те, що основним безпосереднім об’єктом складу пособництва державі агресору є така складова національної безпеки України, як воєнна безпека, а додатковим факультативним об’єктом можуть виступати життя та здоров’я особи, власність, громадська безпека, інші суспільні відносини. Це кримінальне правопорушення спрямоване на підлив окремих елементів національної безпеки України або одночасно всіх загалом, що, зрештою, пов’язане із загрозою самому існуванню України як суверенної і незалежної демократичної, соціальної, правової держави (ст. 1 Конституції України) (с. 3, 20, 62–64, 108, 159);

- позиція дисертанта про те, що склад пособництва державі-агресору за конструкцією його об’єктивної сторони є формальним: суспільно небезпечні наслідки винесені законодавцем за межі складу та не є обов’язковою ознакою його об’єктивної сторони; завдання шкоди Україні є метою, а не наслідком у цьому складі кримінального правопорушення (с. 72, 103, 109, 160).

У дисертації наводиться й чимало інших цікавих і слушних наукових

положень, ідей, висновків.

Наукова обґрунтованість результатів, представлених у дисертації, забезпечується широтою і різноманітністю опрацьованої джерельної бази (всього 177 джерел), веденням коректної полеміки, використанням низки різноманітних методів пізнання (с. 18–19), а також добре продуманою логікою викладення матеріалу.

Ще один слушний прийом, який був використаний здобувачем, – це традиційне для представників львівської школи кримінального права коротке ознайомлення зі станом дослідження проблем кримінальної відповідальності за пособництво державі-агресору у вітчизняній кримінально-правовій доктрині (підрозділ 1.1, с. 25–39).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих паном Миколою, обумовлюється нормативно-теоретичною та емпіричною базами дослідження. При цьому відмічу, що дисертант не обмежується банальною вказівкою у Вступі на те, що «емпіричну базу дослідження становлять ...» (с. 19), а замість цього активно послуговується знайденими матеріалами судової практики під час написання роботи, за допомогою чого часто підкріплюється/демонструється авторська позиція з того чи іншого питання (с. 25–38, 95, 98–99, 102, 137, 143, 146–147 тощо).

Окремо варто звернути увагу на додаток Б (с. 190–217), у якому наведено наочні результати аналізу вироків судів України за ст. 111-2 КК станом на 30 січня 2025 р. Цей додаток, без перебільшення, став справжньою окрасою дисертаційного дослідження.

Не можу не відмітити і безсумнівне практичне значення результатів представленої на рецензування роботи, яке полягає в тому, що наведені у дисертації висновки та рекомендації можуть бути використані:

а) у правотворчій діяльності – для удосконалення кримінального законодавства України в частині нормативної регламентації відповідальності за пособництво державі-агресору;

б) у правозастосовній діяльності – для розв’язання компетентними органами проблемних питань кваліфікації пособництва державі-агресору;

в) у науково-дослідній діяльності – для подальших наукових досліджень проблематики кримінальної відповідальності за пособництво державі-агресору в Україні;

г) в освітньому процесі – для підготовки підручників, навчальних посібників і методичної літератури та викладання навчальних дисциплін кримінально-правового циклу.

Наукове дослідження складається зі вступу, трьох розділів, які поділяються на вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 217 сторінок, із яких основний текст – 152 сторінки, список використаних джерел (177 найменувань) – 21 сторінка, додатки – 19 сторінок. Характеризуючи описану структуру дисертації, варто відмітити те, що вона є добре продуманою і максимально враховує та в підсумку дозволяє виконати поставлені здобувачем прагматичні завдання рецензованого дослідження.

Повнота викладу в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Основні результати дисертації висвітлено у шести наукових працях. Серед них три статті, опубліковані в журналах, визнаних Міністерством освіти і науки України науковими фаховими виданнями з юридичних наук категорії «Б», тези трьох доповідей на науково-практичних заходах.

Оформлення дисертації. Дисертація оформлена згідно з нормативними вимогами, передбаченими для такого виду робіт, написана державною мовою з дотриманням наукового стилю. Положення, висновки та пропозиції, які містяться

у науковій праці, загалом характеризуються аргументованістю і послідовністю.

У дисертації не виявлено порушень академічної доброчесності (плагіату, фабрикації, фальсифікації).

Водночас добре відомо, що оцінка обґрунтованості наукових положень дисертації, їхньої достовірності і новизни повинна бути об'єктивною та відбивати не лише позитивні, а й негативні сторони праці. Зокрема, ознайомлення з кваліфікаційною науковою роботою пана Миколи Ковальчука дозволяє висловити *деякі побажання і критичні судження* щодо неї.

1. Попри послідовну та неодноразову критику чинної редакції ст. 111-2 КК, здобувач на сторінках дисертаційного дослідження все ж неодноразово чітко артикулює свою позицію стосовно *«об'єктивної необхідності цієї норми в умовах збройної агресії»* (с. 150). Зокрема, на с. 22 здобувач обґрунтовує положення про недоцільність виключення ст. 111-2 КК через те, що скасування цієї норми призведе до виникнення прогалин у кримінально-правовому регулюванні, наприклад, щодо притягнення до відповідальності **іноземців та осіб без громадянства**, які вчиняють суспільно небезпечні дії на користь держави-агресора, які (дії) не підпадають під ознаки інших складів кримінальних правопорушень. Крім того, дисертант підтримав тезу про необхідність виключення із кола суб'єктів аналізованого складу злочину лише тих громадян держави-агресора, які постійно або тимчасово не проживали на території України на момент початку агресії (с. 111, 162, 166).

Коментуючи такі авторські судження/ініціативи, хотілося б запитати / вказати на наступне.

По-перше, а чи варто рекомендувати збереження аналізованої норми, застосування якої породжує скільки кваліфікаційних проблем, лише заради потенційного кримінально-правового реагування на один відповідний різновид поведінки іноземців та осіб без громадянства?

По-друге, а скільки паном Миколою було виявлено випадків притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 111-2 КК іноземців чи осіб без громадянства, дії яких не охоплювалися б іншими нормами КК – ч. 4 та ч. 6 ст. 111-1, статтями 109, 110, 110-2? До речі, у роботі і сам здобувач покликається на працю З. Загинеї-Заболотенко та Б. Допіряка, які зазначають, що проведений ними аналіз судових рішень за ст. 111-2 КК, вказує на те, що всі виявлені форми пособництва охоплюються якоюсь з форм колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК), а в найбільш загальному значенні – такою формою державної зради, як надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України (с. 91–92).

У цьому контексті не варто забувати й про те, що іноземці та особи без громадянства хоча й не можуть бути виконавцями, але здатні бути визнані співучасниками (зокрема, підбурювачами) передбаченої ст. 111 КК державної зради. Зокрема, саме таку оцінку і мала б отримати кваліфікована за ст. 111-2 КК поведінка громадянина Молдови (це єдиний виявлений мною випадок притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 111-2 КК іноземця), який надав представникам Міністерства оборони рф контактні дані військовослужбовця ЗСУ Особи-5, з яким знайомий з 2020 р., схилив Особу-5 до співробітництва з представниками рф шляхом надання відомостей про своє місце служби із зазначенням підрозділу під приводом пришвидшення закінчення бойових дій, отримання винагороди за «цінну» інформацію та посади у «новому уряді», а згодом вчиняв дії, спрямовані на отримання від Особи-5 згоди на конфіденційне співробітництво з представниками рф шляхом передачі відомостей військового характеру².

По-третє, враховуючи описані вище рекомендації дисертанта, йому було б дуже бажано [обов'язково] проаналізувати той підхід, який був утілений у

² Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 17 квітня 2024 р. у справі № 127/9179/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118447852>.

релевантних приписах проєкту КК. Зокрема, йдеться про передбачену перспективним кримінальним законом ст. 9.1.7, у якій його розробники запропонували встановити відповідальність за окупаційну діяльність, обов'язковими ознаками якої є: по-перше, спеціальний суб'єкт – **іноземець або особа без громадянства**; по-друге, місце вчинення злочину – **TOT**. Зокрема, під дію цієї потенційної норми цілком підпадала б змодельована у дисертації поведінка «громадянина Молдови, який за завданням рф купує та реєструє в Україні супутникову систему Starlink задля наступного використання збройними силами рф, і яка не підпадає ні під дію ст. 111-1 КК, ні під дію ст. 111» (с. 124).

Сподіваюсь, що свою оцінку відповідних положень (як на мене – доволі обґрунтованих) проєкту КК, за умови наявності яких відпадає будь-яка потреба в існуванні ст. 111-2 КК (навіть у її вдосконаленій версії), автор висловить під час публічного захисту дисертаційного дослідження.

2. У продовження попереднього зверну увагу й на тезу здобувача стосовно того, що проведений ним аналіз виокремлених законодавцем форм об'єктивної сторони складу пособництва державі-агресору засвідчив наявність невдалих та неточних законодавчих формулювань, які не сприяють однозначному розумінню відповідної кримінально-правової заборони. Зважаючи на це, пан Микола пропонує уточнити наявні формулювання та викласти форми пособництва державі-агресору у ст. 111-2 КК у такій редакції «... *шляхом: реалізації рішень держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора; добровільного збору чи підготовки з метою передачі, а також передачі матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора*» (с. 110, 160).

Водночас знову виникає питання – а чи дасть змогу внесення відповідних змін, за умови чого, хотілося б підкреслити, у ст. 111-2 КК все рівно залишається вельми широке за змістом (навіть всеосяжне) та неконкретизоване поняття

«реалізація рішень держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора», бодай якось вирішити нагальну потребу розмежування аналізованого та суміжних складів? Наприклад, візьмемо доволі типову (понад 30 випадків) для практики кваліфікації за ст. 111-2 КК ситуацію, коли ця норма застосовується до громадян України, які на ТОТ обіймають незаконні посади поліцейських та заразом виконують рішення окупантів щодо затримання чи видворення за межі ТОТ «неблагодійних» громадян, які не зрадили Україні та виявляють патріотизм до своєї Батьківщини. Такі дії цілком можуть бути оцінені і як «реалізація рішень держави-агресора» (ст. 111-2 КК), і як посадовий колабораціонізм у правоохоронній сфері (ч. 7 ст. 111-1 КК), і як державна зрада (ч. 2 ст. 111 КК). До речі, на практиці такі дії нерідко якраз-таки і отримують кримінально-правову оцінку з одночасним покликанням і на ст. 111-2, і на ч. 7 ст. 111-1 КК. І це при тому, що в більшості інших випадків – вони кваліфікуються лише за ч. 7 ст. 111-1 КК. Як бачимо, існування ст. 111-2 КК насправді не призводить ні до чого іншого, як до штучної множинності злочинів та вибіркового застосування кримінального закону.

Тож, зважаючи на викладені аргументи, ще раз поставлю питання – а який сенс в існуванні ст. 111-2 КК (навіть в її дещо удосконаленій редакції), наявність якої лише продукує і продовжуватиме продукувати відповідні вельми негативні правозастосовчі наслідки?

3. На сторінках дисертаційного дослідження здобувач послідовно підтримує наукову позицію, відповідно до якої будь-який склад колабораційної діяльності повинен містити контекстуальний елемент, який полягає у наявності взаємозв'язку із окупацією (с. 117). Серед іншого, дисертант вказує на необхідність використання контексту окупації як ключового розмежувального критерію складів кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 111-1 та ст. 111-2 КК: вчинення відповідного діяння в умовах тимчасової окупації повинно зумовлювати кваліфікацію за ч. 4 ст. 111-1 КК, тоді як відсутність такого

контексту – за ст. 111-2 КК. На думку автора рецензованої роботи, такий підхід дозволяє обґрунтувати закладену законодавцем відмінність у караності відповідної поведінки (с. 117, 147–148).

Коментуючи відповідні умовиводи здобувача, вважаю доцільним зауважити наступне.

По-перше, вважаю, що при **потенційному вдосконаленні** кримінального законодавства справді обов’язково має бути враховано те, що ТОТ традиційно вважається іманентною рисою колабораційної діяльності, що саме умови (обстановка) окупації є вихідним критерієм в оцінці вчиненого як колабораціонізму, а тому це місце повинно визнаватись обов’язковою ознакою відповідного складу. До речі, саме такий підхід уже був втілений як у проєкті КК (ст. 9.1.6), так і в багатьох законопроєктах, метою яких є вдосконалення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність.

По-друге, разом з тим схильюся до думки, що **при застосуванні чинного закону про кримінальну відповідальність** (до поки не буде внесено відповідних змін) необхідно виходити з того, що порушення окремих приписів ст. 111-1 КК (передусім її ч. 1, ч. 4 та ч. 6), в яких відсутня вказівка на ТОТ, як обов’язкове місце вчинення описаних у них діянь, може бути інкриміновано і тим особам, які діяли поза окупованою територією. Не можу не звернути увагу і на те, що якщо керуватися протилежною логікою, то:

а) незаконними сьогодні мають бути визнані не лише багато вироків за ч. 4 (про неї далі), окремі рішення за ч. 7, але і більша частина з кількох сотень винесених за період 2022–2025 рр. обвинувальних вироків за ч. 1 ст. 111-1 КК, які переважно стосувалися саме осіб, які не мали жодного зв’язку з ТОТ;

б) попри переконаність adeptів протилежної позиції у зворотному, можуть виникнути певні прогалини у кримінально-правовому регулюванні, зокрема, стосовно поведінки осіб, які, перебуваючи на підконтрольній українській владі території, провадять господарську діяльність у взаємодії з **суб’єктами**

приватного права рф. Маю на увазі те, що якщо виходити з підтримуваного дисертантом підходу стосовно того, що для всіх передбачених ст. 111-1 КК форм колабораційної діяльності обов'язковим місцем є ТОТ, такі діяння взагалі не мають визнаватися кримінально протиправними, адже за таких умов вони зі зрозумілих міркувань не можуть бути кваліфіковані:

- ні за ч. 4 ст. 111-1 КК, за якою нині переважно і відбувається їхня кримінально-правова оцінка;
- ні, за загальним правилом, за ст. 111-2 КК, позаяк, навіть при визнанні суб'єктів приватного права рф представниками держави-агресора, вони не переслідують мету завдання шкоди Україні;
- ні, тим паче, за ст. 111 КК.

Викладене свідчить про те, що питання про визнання ТОТ обов'язковим місцем всіх форм колабораційної діяльності, про які йдеться у ст. 111-1 КК, необхідно розглядати лише після чи за умови одночасного внесення низки супутніх змін до кримінального законодавства.

До речі, врешті-решт висновок про те, що ТОТ не є обов'язковим місцем для всіх передбачених ст. 111-1 КК різновидів колабораційної діяльності, був підтриманий і ОП ККС ВС. Зокрема, у рішенні від 1 грудня 2025 р. (вочевидь пану Миколі варто було його проаналізувати) судді чітко висловились із приводу того, що якщо для одних форм колабораціонізму важливим є місце вчинення діяння, до для інших – ні. Тобто, розтлумачується у цитованій постанові, залежно від форми колабораціонізму, яка інкримінується особі, місце вчинення діяння як ознака об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення може мати кримінально-правове значення або ж ні³.

Враховуючи викладені вище положення, під час публічного захисту дисертації хотілося б почути:

³ Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 1 грудня 2025 р. у справі № 638/18926/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132476385>.

1) думку автора з приводу того, як має бути кваліфікована згадана поведінка осіб, які, перебуваючи на підконтрольній українській владі території, провадять господарську діяльність у взаємодії з суб'єктами **приватного права рф**;

2) оцінку відповідної постанови ОП ККС ВС та юридичної «долі» всіх тих тисяч вироків, які за ст. 111-1 КК винесені стосовно осіб, які, вчиняючи відповідні діяння, не мали жодного зв'язку з ТОТ.

4. Далі.

Проаналізувавши вирoki, розміщені в ЄДРСР, можна констатувати, що серед усіх кваліфікованих за ст. 111-2 КК діянь абсолютним лідером (причому з великим «запасом») є зайняття на ТОТ керівних посад у незаконних органах, підприємствах, установах чи організаціях (69,8 % від усього загалу), яке часто визнається різновидом такої форми пособництва, як реалізація та підтримка рішень і дій держави-агресора та окупаційної адміністрації (**«посадове» пособництво державі-агресору**). Зокрема, пособництвом державі-агресору найчастіше визнавалося зайняття посад у створених на ТОТ «державних» чи «комунальних (муніципальних)» підприємствах (38 %), установах або організаціях (21 %). Водночас варто зауважити, що далеко не всі правозастосувачі розділяють підхід, згідно з яким зайняття відповідних посад має кваліфікуватися саме за ст. 111-2 КК. Мається на увазі те, що в багатьох інших випадках змістовно ідентичні діяння визнаються вже не пособництвом державі-агресору, а господарським (ч. 4 ст. 111-1 КК) або посадовим колабораціонізмом (ч. 5 ст. 111-1 КК), чи ж навіть державною зрадою (ч. 2 ст. 111 КК).

На жаль, вивчаючи текст дисертації, яке є спеціальним дослідженням кримінальної відповідальності за пособництво державі-агресору і метою якої було, серед іншого, **«формулювання науково обґрунтованих рекомендацій щодо кримінально-правової кваліфікації відповідних посягань»** (с. 17–18), я не зумів відшукати положень, які б стосувалися вирішення цієї виключно актуальної та вельми складної кримінально-правової проблеми. Тож сподіваюся, що свою

думку з приводу цього питання, автор висловить вже під час публічного захисту дисертаційного дослідження. Зокрема, дуже хотілося б почути авторські міркування з приводу юридичної оцінки дій осіб, які на ТОТ очолили не лише відповідні підприємства, але й медичні та освітні установи.

У продовження попереднього зазначу, що у рецензованій дисертації подекуди зустрічаються приклади некритичного відтворення тих чи інших наукових позицій та судових рішень, належна оцінка (аналіз) яких надалі не здійснюється (хоча б мала) здобувачем. Так, наприклад, на с. 85 дисертант зазначає: «Водночас нещодавно ВС висловив правову позицію щодо розмежування зазначених складів кримінальних правопорушень, поставивши крапку в наукових дискусіях з цього питання. У постанові ККС ВС від 31 липня 2025 р. у справі № 646/3927/23 викладено такий висновок: “для розмежування колабораційної діяльності (ч. 4 ст. 111-1 КК) та пособництва державі-агресору (ч. 1 ст. 111-2 КК) має значення, кому належали матеріальні ресурси, що передавалися створеним на ТОТ збройним формуванням та окупаційній адміністрації держави-агресора: ч. 4 ст. 111-1 КК передбачає відповідальність за передачу матеріальних ресурсів, якими особа безпосередньо володіє або користується, тоді як ст. 111-2 КК охоплює передачу матеріальних ресурсів, які не перебувають у безпосередньому володінні або користуванні особи, тобто передача ресурсів, що належать іншим особам чи організаціям, або є у загальному обігу, але особа безпосередньо не має над ними контролю”».

Особисто я вельми негативно оцінюю такий підхід, про що прямо пишу у своїй монографії 2026 р. Цікаво, а як дисертант ставиться до такого варіанту вирішення розглядуваної кваліфікаційної проблеми? Частково відповідь на це питання ми знаходимо у дисертації, де здобувач пише: **«Не вдаючись в поглиблений аналіз зазначеної правової позиції ВС, все ж сформулюємо таке питання: чи справді той факт, чи перебувають матеріальні ресурси у безпосередньому володінні (користуванні) особи, повинен так сильно впливати на**

караність відповідної поведінки? Адже колабораційна діяльність у ч. 4 ст. 111-1 КК є нетяжким злочином, а пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК) – особливо тяжким злочином. Питання, очевидно, риторичне» (с. 147).

Водночас виникає питання: а де ж, як не на сторінках спеціального дисертаційного дослідження, присвяченого відповідній проблематиці, необхідно «вдаватися до поглибленого аналізу відповідних правових позицій» і відповідати на поставлене вище питання, яке справді є риторичним (і вельми непростим)?

5. На завершення критичної частини свого відгуку наведу деякі зауваження **суто технічного, стилістичного та методологічного характеру**. Зокрема, зверну увагу на наступне:

– *по-перше*, визнаючи сумлінність автора щодо висвітлення наукового доробку його попередників, разом з тим все ж не можу не звернути увагу на те, що у переліку науковців, які зробили вагомий внесок у розроблення досліджуваної проблематики (с. 17), обов’язково мало б фігурувати прізвище Миколи Рубашенка. Тим паче, що вже при здійсненому у підрозділі 1.1 ознайомленні зі станом дослідження проблем кримінальної відповідальності за пособництво державі-агресору у вітчизняній кримінально-правовій доктрині автор згадує відповідну фундаментальну роботу харківських вчених на чолі саме з М. Рубашенком;

– *по-друге*, описуючи практичне значення отриманих результатів дослідження, пан Микола на с. 22–23 слушно зазначає, що вони можуть бути використані і в правотворчій, і в правозастосовній, і в науково-дослідній діяльності, і в освітньому процесі. Водночас вважаю, що найкращим підтвердженням такої можливості були б відповідні акти впровадження у згадані сфери та види діяльності, які, на жаль, у роботі відсутні;

– *по-третє*, доволі дивним виглядає те, що при описі сукупності використаних ним методів дослідження (с. 18–19) здобувач чомусь не згадує та надалі не послуговується компаративістським методом дослідження, використання якого, як на мене, значно збагатило дослідження і було б вельми

доречним, зокрема, у світлі доведення тези про недоречність виокремлення ще й 3-ї заборони (крім норм про державну зраду та колабораційну діяльність), присвяченої регламентації кримінальної відповідальності за співпрацю з ворогом;

– *по-четверте*, на с. 76 автор рецензованого дослідження, покликаючись на М. Хавронюка, пише, що «окупаційною адміністрацією держави-агресора є будь-які квазіоргани влади, створені рф на окупованих територіях України». Коментуючи відповідне покликання, зазначу, що у цьому випадку автору вочевидь все ж варто було б посилатися не на це наукове визначення, запропоноване професором М. Хавронюком ще на початку широкомасштабного вторгнення рф, а на законодавчу дефініцію відповідного поняття, закріплену в ст. 1-1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», де зазначається, що **окупаційна адміністрація рф** – це сукупність державних органів і структур рф, функціонально відповідальних за управління ТОТ та підконтрольних рф самопроголошених органів, які узурпували виконання владних повноважень на тимчасово окупованих територіях та які виконували чи виконують властиві органам державної влади чи органам місцевого самоврядування функції на тимчасово окупованій території України, у т. ч. органи, організації, підприємства та установи, включаючи правоохоронні та судові органи, нотаріусів та суб'єктів адміністративних послуг.

Зроблені зауваження і побажання стосуються дискусійних питань, не впливають на високий науковий рівень дисертації, не піддають сумніву основні наукові результати, отримані здобувачем, і лише підтверджують складність, багатогранність і злободенність проблематики, досліджуваної паном Миколою.

На підставі вищенаведеного вважаю, що дисертація Ковальчука Миколи Романовича на тему: «Відповідальність за пособництво державі-агресору за кримінальним правом України» за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю та достовірністю, науковою та практичною значущістю

отриманих результатів, повнотою їх викладення в опублікованих дисертантом наукових працях, за оформленням відповідає вимогам, які затверджені наказом Міністерства освіти та науки України від 12.01.2017 № 40 (зі змінами) «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації», а також Порядком підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 23.08.2016 № 261 (зі змінами) та Порядком присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44 (зі змінами), а її автор – Ковальчук Микола Романович за результатами публічного захисту заслуговує на присудження ступеня доктор філософії зі спеціальності 081 Право.

Офіційний опонент
професор кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету
імені Василя Стуса
доктор юридичних наук, професор

Роман МОВЧАН